

Maria Jazownik

Zielona Góra

Leszek Jazownik

Uniwersytet Zielonogórski

FORMY OBECNOŚCI FILMU W LITERATURZE FIKCJONALNEJ*

Wprowadzenie

W refleksji na temat powinowactw filmu i literatury na ogół akcentuje się wpływ utworów literackich na dzieła filmowe. Rzadko mówi się o zależnościach odwrotnych. Te bowiem na pierwszy rzut oka wydają się mało istotne i – jak można by rzec – incydentalne. Po nieco głębszym jednak namyśle okazuje się, że tworzą one całe spektrum różnorodnych zjawisk; spektrum tyleż rozległe, co słabo rozpoznane. Dlatego też w prezentowanym tu artykule została podjęta próba zarejestrowania i typologizacji różnych form intertekstualnej „obecności” filmu w szeroko rozumianej literaturze fikcjonalnej.

Realizację podejmowanego przez nas przedsięwzięcia utrudniają co najmniej cztery okoliczności. Po pierwsze formy obecności filmu w literaturze są do tego stopnia wielorakie i zróżnicowane, że zwłaszcza w obliczu braku częściowych badań o funkcji przygotowawczej nietrudno o przeoczenie jakichś istotnych zjawisk. Dlatego też – świadomi ograniczeń prowadzonych tu dociekań – pragniemy podkreślić, że dociekania te mają charakter wyłącznie rekonesansowy i nie roszczą sobie pretensji do wyczerpującego ujęcia podejmowanych zagadnień. Po wtóre ważną okolicznością utrudniającą prowadzone przez nas badania jest niestabilność aparatu terminologicznego stosowanego w refleksji nad intertekstualnością. Wskutek tego te same zjawiska opatrywane są przez różnych badaczy odmiennymi nazwami, ale też bywa i tak, że równobrzmiące terminy funkcjonują na oznaczenie całkowicie odmiennych zjawisk. Aby ograniczyć ewentualne wynikające z tego powodu nieporozumienia, każdorazowo będziemy starali się dookreślać sens przyjmowanych przez nas terminów. Trzecią okolicznością utrudniającą refleksję nad wpływem filmu na literaturę jest funkcjonowanie wielu niewspółmiernych, dokonywanych przy zastosowaniu zróżnicowanych kryteriów (a w efekcie – na różne sposoby „krzyżujących się”) typologii. Wydaje się, że przy podejmowaniu prób

* Artykuł stanowi fragment większej całości.

syntetycznego ujęcia różnorodnych form obecności filmu w literaturze na obecnym etapie rozwoju badań nad intertekstualnością odwoływanie się do zróżnicowanych i niewspółmiernych typologii jest nieuniknione. Potrzebna jest jednak pewna czujność metodologiczna, dzięki której każdorazowo będziemy starali się sygnalizować zmiany kryteriów podziału, leżących u podstaw aktualnie stosowanych typologii. Czwarta wreszcie okoliczność utrudniająca prowadzenie podejmowanych tu badań ma swe źródło w tym, że chcielibyśmy zawęzić pole naszych rozważań wyłącznie do utworów literackich o charakterze fikcyjnym. W tej sytuacji postanowiliśmy wyodrębnić grupę tekstów, które n i e b ę d ą przedmiotem prowadzonych tu rozważań. Należą do nich:

- teksty naukowe i popularnonaukowe;
- teksty krytycznoliterackie;
- teksty literatury faktu (niefikcyjnej).

Zważywszy, że granice między poszczególnymi rodzajami wskazanych tu wypowiedzi są nieostre, należy podkreślić, że decyzje dotyczące zakresu tych wypowiedzi oraz sposobu ich wyodrębniania zawsze mają charakter mniej lub bardziej arbitralny. Mamy zatem świadomość, że wcale nie muszą przybierać zaproponowanej przez nas postaci.

Skoncentrowawszy uwagę wyłącznie na tekstach fikcyjnych (przy zachowaniu wskazanego przed chwilą zastrzeżenia) z uwagi na sposób uobecniania się tematyki filmowej, można wyodrębnić trzy zasadnicze ich typy:

- I. Edycje prototekstów oraz przekłady intermedialne – tj. (re)edycje ekranizowanych dzieł literackich, wydania scenariuszy filmowych, a także przekłady scenariuszy filmowych na „język” innych dziedzin sztuki.
- II. Teksty literackie, paraliterackie oraz pograniczne o tematyce filmowej – a więc takie, w których problematyka filmowa uległa stematyzowaniu.
- III. Nawiązania intertekstualne.

Kończąc prezentowane tu uwagi wprowadzające, pragniemy spełnić miły obowiązek serdecznego podziękowania za cenne wskazówki merytoryczne i bibliograficzne Pani Profesor Dorocie Kulczyckiej.

I. Edycje protokstów oraz przekłady intermedialne

1. Edycje protokstów

Wersje drukowane

A. (Re)edycje ekranizowanych dzieł literackich – z najprostszą formą wkrczenia filmu w świat literatury mamy do czynienia w wypadku, gdy na fali zwiększonej popularności dzieł literackich zawdzięczanej udanym ekranizacjom lub filmowym adaptacjom tych dzieł pojawiają się ich (re)edycje wzbogacone:

- nagraniami filmów na różnych nośnikach (kasetach VHS, płytach DVD) – takie rozwiązanie zastosowano na przykład przy wydaniu książki: Jadwiga Stańczakowa, *Dziennik we dwoje* (2015), którą autorka napisała we współpracy z Mironem Białoszewskim. Do publikacji dołączono płytę DVD z nakręconym na podstawie książki filmem w reżyserii Andrzeja Barańskiego pt. *Parę osób, mały czas* (2005).
- reprodukcjami plakatów filmowych, fotosami z planów zdjęciowych oraz kadrami filmowymi – w takiej postaci na przykład Oficyna Wydawnicza G&P wydała w 2000 roku utwór Henryka Sienkiewicza *Quo vadis?*, opatrując książkę ujętym w nawias podtytułem „powieść ilustrowana kadrami z filmu Jerzego Kawalerowicza *Quo vadis*”. Z analogiczną sytuacją mamy do czynienia w wypadku opublikowanej w 2002 roku przez wydawnictwo Prószyński i S-ka komedii Aleksandra Fredry *Zemsta*, ilustrowanej przy wykorzystaniu fotosów i kadrów z ekranizacji utworu w reżyserii Andrzeja Wajdy.
- ilustracjami odwzorowującymi kadry filmowe, na przykład ilustracjami Marka Szyszki wzorowanymi na scenach z filmu Władysława Ślesickiego (1973) opatrzona została edycja powieści Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy*, opracowana przez Agencję Elipsa. Na marginesie warto zaznaczyć, iż interesującym zjawiskiem są książki, w których należy pomalować ilustracje inspirowane kadrami filmowymi. Do książek tych należą między innymi prace zbiorowe pt. *The Lord of the Rings. Trylogia filmowa. Książka do kolorowania* (2016) oraz *Harry Potter. Książka do kolorowania* (2015).

B. Wydania scenariuszy filmowych oraz ich zmodyfikowanych wersji (często ilustrowane fotosami z planów zdjęciowych i kadrami z filmów) – stanowią bardzo powszechną, zwłaszcza na Zachodzie, formę uobecniania się filmu w literaturze. Można wyróżnić trzy ich rodzaje:

- scenariusze filmowe – teksty, które stanowią słowne ujęcie koncepcji filmów, uwzględniające dialogi, opisy akcji, postaci, miejsc i czasu. Drukiem ukazały się

między innymi scenariusze filmów Marka Koterskiego (*Dzień świra i inne monologi Adasia Miauczyńskiego na jedną lub więcej osób*, 2002) oraz Michelangela Antonioniego (*Scenariusze*, 1976, 1989).

- zbeletryzowane scenariusze – teksty będące rezultatem przekształcania scenariuszy filmowych w utwory powieściowe. Do tego rodzaju tekstów należy między innymi powieść Marcina Mastalerza *Miasto 44* (2014), napisana na podstawie scenariusza filmu Jana Komasy, powieść Christie Golden *Warcraft. Oficjalna powieść filmu* (*Warcraft The Official Movie Novelization*, 2016), a także powieść Nancy H. Kleinbaum, *Stowarzyszenie Umarłych Poetów* (*Dead Poets Society*, 2015).
- zbeletryzowane streszczenia – streszczenia filmów, które przybierają postać literackich opowieści. Z taką sytuacją mamy do czynienia w wydanej anonimowo książce *Zaginiony świat: Jurrasic Park. Opowiadanie oparte na scenariuszu filmowym Davida Koeppa i na powieści „Zaginiony świat” Michaela Crichtona* (s.d.).

C. Zbiory aforyzmów, cytatów i maksym zaczerpniętych z filmów – „złote myśli” wyłuskane z dialogów filmowych. Ich zbiorami są na przykład następujące publikacje: Alan Lane, *Famous movie quotes* (1995); Jim Silverstein, *Movie Quotes To Get You Through Life* (2007); Sean K. Smith, *Reel Wisdom: More than 100 Inspirational Quotes for Movie Lovers, Film Buffs and Cinephiles* (2016); *Najlepsze kasztany. Księga cytatów polskiego filmu*, oprac. Marek Hendrykowski (2014).

Wersje internetowe

- „literatura w sieci” – literatura, która pierwotnie miała formę drukowaną, a następnie zyskała postać cyfrową. Należą tu w szczególności internetowe edycje scenariuszy filmowych i ich filmowych odpowiedników¹.
- e - b o o k i – książki elektroniczne, przeznaczone do odczytywania za pomocą odpowiednich oprogramowań zainstalowanych w urządzeniach komputerowych, na przykład w postaci e-booka ukazał się zbiór scenariuszy filmowych autorstwa Joanny Szczepkowskiej pt. *Bardzo krótka podróż i inne scenariusze filmowe* (2012).
- a u d i o b o o k i – nagrania dźwiękowe publikacji książkowych; zapisane na nośniku danych, najczęściej w postaci cyfrowej. W postaci audiobooka ukazała się czytana przez Bronisława Cieślaka książka Krzysztofa Szmagiera, zatytułowana *Porucznik Borewicz. 21 opowiadań na motywach scenariuszy serialu „07 zgłoś się”*. Tom 1-21.

¹ Spory zbiór scenariuszy filmowych znajduje się np. na stronie internetowej: <http://www.screenplays-online.de> [dostęp: 3.04.2018].

- filmowe serwisy i blogi internetowe – zestawy stron internetowych o tematyce filmowej; niekiedy gromadzą one scenariusze oraz cytaty filmowe².
- literackie serwisy z utworami poświęconymi filmowi³.

2. Przekłady intermedialne

Przekłady intermedialne to przekłady scenariuszy filmowych na „język” innych dziedzin sztuki. Można tu wyróżnić:

A. Przekłady w ramach e-literatury

- utwory i gry hipertekstowe – literatura tworzona w systemach hipertekstowych, w obrębie których utwór zostaje rozbity na fragmenty połączone ze sobą w rozmaity sposób za pośrednictwem odsyłaczy, tworzących nieliniową i niesekwencyjną organizację tekstów. Interesującym hipertekstem, sytuującym się na pograniczu dzieła literackiego i gry komputerowej, inspirowanym zarówno powieścią Jerzego Andrzejewskiego, jak też filmem Andrzeja Wajdy, jest program komputerowy, opracowany przez Agnieszkę Słodownik, Michała Danielewiczę oraz Michała Szotę⁴. Już na początku tekstu czytelnik otrzymuje pytanie „Halo? Jesteś tam?... Maciek?”. Podsuwane są dwie wersje odpowiedzi: „Ja tu tylko pogrywam” i „Tak, jestem tu”, które wyznaczają nasz stosunek wobec fikcji, a zarazem to, czy chcemy być raczej czytelnikami gry, śledzącymi jej reguły, czy też aktywnymi uczestnikami tej gry, zanurzonymi w świat przedstawiony⁵. W dalszej kolejności należy w imieniu Maćka podjąć decyzję w sprawie wykonania lub niewykonania rozkazu zabicia Szczuki, a następnie zmierzyć się z konsekwencjami własnych postanowień.
- teksty hipermedialne – czyli hiperteksty, które poza słowem drukowanym systematycznie wykorzystują również inne media: obraz, film, dźwięk, słowo mówione. Utworem hipermedialnym jest na przykład interaktywna powieść pt. *Piksel Zdrój*, opracowana przez zespół Ha!art, koordynowana przez Annę Piwowarską i Mariusza Pisarskiego (2014). W powieści oprócz tekstów drukowanych i grafiki wykorzystano fragmenty filmów, między innymi trailer filmu *Rób, co należy* (*Do the Right Thing*,

² Zob. https://pl.wikiquote.org/wiki/lista_stu_najlepszych_cytatow_z_filmow_amerkanskich_wedlug_afi [dostęp: 3.04.2018]; <https://filmmakeriq.com/category/quotes/> [dostęp: 3.04.2018]; www.wielkieslowa.pl/film [dostęp: 3.04.2018]; np. www.filmweb.pl [dostęp: 3.04.2018].

³ Zob. np. https://www.goldenline.pl/grupy/Literatura_kino_sztuka/ludzie-wiersze-pisza/magia-kina [dostęp: 3.04.2018].

⁴ <http://popioldiament.pl> [dostęp: 3.04.2018].

⁵ P. Chorzevska, *Gry tekstowe, czyli osvajanie literatury cyfrowej*, <http://niewinni-czarodziej.pl/gry-tekstowe-czyli-oswajanie-literatury-cyfrowej> [dostęp: 3.04.2018].

1989)⁶. Podobny charakter ma powieść Jacka Dukaja *Starość aksolotla* (2015), która została wzbogacona filmem w reżyserii Macieja Jackiewicza.

B. Przekłady w ramach sztuk plastycznych

- komiksy, tj. sekwencyjne historie obrazkowe, uzupełnione tekstem. Na przykład nagrodzony Oscarem film animowany *Wallace i Gromit – Kłątwa królika* (2005) Nicka Parka i Steve'a Boxa legł u podstaw komiksu, ilustrowanego kadrami z filmu (2006). Z kolei seria *Gwiezdnych wojen* George'a Lucasa stała się kanwą wydanego w scenariuszowym opracowaniu Alessandro Ferrariego cyklu komiksowych adaptacji, obejmujących między innymi tomiki *Nowa nadzieja* (2016), *Mroczne widmo* (2017), *Przebudzenie Mocy* (2017), *Imperium kontratakuje* (2018), z rysunkami czteroosobowego zespołu, w skład którego weszli Igor Chimisso, Matteo Piana, Andrea Parisi i Davide Turotti.
- manga – rodzaj japońskich komiksów o charakterystycznym wschodnim stylu rysowania. Mangą nawiązującą do filmu jest na przykład opracowana przez Akiyoshi Yoshiakiego wulgarna historia rysunkowa pt. *Yuubari-tachi no Gogo* (*Kill Bill*), nawiązująca do znanego dyptyku filmowego w reżyserii Quentina Tarantino.

C. Scenariusze gier komputerowych i planszowych

- opisy oprogramowania komputerowego lub gier z użyciem planszy, służących celom rozrywkowym bądź edukacyjnym, o charakterze losowym lub wymagających od użytkownika (gracza) rozwiązywania zadań logicznych czy zręcznościowych. Oprogramowaniem komputerowym nawiązującym do książki Maria Puzo, a także filmu wyreżyserowanego w 1972 roku przez Francisca Forda Coppolę jest gra pt. *Ojciec chrzestny* (2006), z kolei oprogramowaniem odwołującym się do filmu Paula W.S. Andersona *Obcy kontra Predator* jest gra pt. *Aliens vs Predator* (2010). Charakterystycznym przykładem gry planszowej odwołującej się do sztuki kinematograficznej jest opracowany przez Artura „GoldenDragona” Jaskólskiego rodzaj quizu pt. *Polski film* (2011).

D. Przekłady w ramach sztuki muzycznej

- libretta oper i operetek – osobliwym zjawiskiem są nawiązujące do filmów libretta oper i operetek. Należą do nich na przykład libretto opery Thomasa Adesa *Anioł zagłady* (*The Exterminating Angel*) opracowane przez Toma Cairnsa na podstawie filmu Luisa Buñuela pod tym samym tytułem (1962), a także stworzone

⁶ <http://ha.art.pl/piksel-zdroj/> [dostęp: 3.04.2018].

przez Sebastiana Dylnickiego libretto operetki *Statek Casablanca*, zawierające liczne odwołania do filmu *Casablanca* (1942) w reżyserii Michaela Curtiza.

- libretta musicali – tego rodzaju zjawiskiem, nie mniej oryginalnym od uprzednio opisywanych, jest na przykład libretto musicalu Jamesa Steinmana *Taniec wampirów* (1997), opracowane przez Michaela Kunzega na podstawie wyreżyserowanej przez Romana Polańskiego komedii grozy pt. *Nieustraszeni pogromcy wampirów* (1967), a także libretto musicalu *Deszczowa piosenka* (1985), napisane przez Betty Comden i Adolpha Greena na kanwie filmu Stanleya Donena i Gene'a Kelly'ego o tym samym tytule (1952).

II. Teksty literackie, paraliterackie oraz pograniczne o tematyce filmowej

1. Utwory beletrystyczne

Utwory beletrystyczne stanowią podstawową grupę utworów o tej tematyce. Aby uchwycić ich bogactwo, można je poddać dwojakiego rodzaju klasyfikacji:

Klasyfikacja z uwagi na typ bohatera

Stosując to kryterium, można wyodrębnić utwory, w których pierwszoplanowym bohaterem jest:

- aktor/aktorka – na przykład hinduska dziennikarka Shobhaa De uczyniła główną bohaterką swej powieści, zatytułowanej *Bollywoodzkie noce* (2010), pochodzącą z prowincji młodą aktorkę Aaszę, która po przyjeździe do Bombaju na własnej skórze przekonuje się o prawach, jakimi rządzi się świat filmowców. W opowiadaniu Milana Kundery *Doktor Havel w dwadzieścia lat później*, zamieszczonym w tomie *Śmieszne miłości* (2013), żona tytułowego bohatera jest piękną aktorką, chorobliwie zazdrosną o swego męża – starzejącego się rozpustnika. Z kolei bohaterką powieści Stefanii Jagielnickiej-Kamienieckiej *Sobowtór ukochanego* (2017) jest Krystyna – absolwentka szkoły filmowej, która traci nadzieję na uzyskanie jakiejś roli filmowej, a następnie odzyskuje ją za sprawą odnalezionej po latach siostry bliźniaczki.

Śmierć aktorki Marilyn Monroe stała się inspiracją wiersza Haliny Poświatowskiej *Asocjacje z motywem śmierci*, którego początkowy fragment brzmi:

chcę pisać o zmarłej aktorce
została po niej nietrwała pamięć
i pusta fiołka po proszkach na sen
proces płowienia zaczęty⁷.

⁷ H. Poświatowska, *Asocjacje z motywem śmierci*, [w:] eadem, *Poezje zebrane*, oprac. A. Madyda, wstęp G. Halkiewicz-Sojak, Toruń 1994, s. 197.

- reżyser – na przykład w powieści kryminalnej Aleksandry Marininy *Obraz pośmiertny* (2011) jedną z czołowych postaci jest reżyser Andriej Smułow, podejrzany o zabójstwo swej kochanki, wschodzącej gwiazdy filmowej – Aliny Waznis.
- scenarzysta – w autopromocyjnej powieści byłego polityka Czesława Bieleckiego *Scenarzysta* (2009) głównym bohaterem jest amerykański pisarz, który zafascynowany się biografią żydowskiego dysydenta Ala, od 1968 roku walczącego z władzami PRL-u, postanowił napisać scenariusz do filmu oddającego bohaterstwo i niezłomność tego opozycjonisty.

Praca scenarzysty jest tematem scenki lirycznej współczesnego poety Johna Hartleya Williama, zatytułowanej *Konferencja scenariuszowa*. Oto jego fragment:

Dawaj, Jack, zrobimy z tego film.
 Bez akcji?
 Jest wszystko. Sex. Magia. Rozpacz.
 Nie ma bohatera.
 To twoja rola, Jack. Wjeżdżasz do miasta.
 I od razu wyjeżdżam⁸.

- kamerzysta – w naiwno-sentymentalnej powieści Isabelli Broom *Moja hiszpańska przygoda* (2017) jedną z czołowych postaci jest kamerzysta Tom, który podczas kręcenia filmu dokumentalnego intryguje przeciwko swej przyjaciółce, głównej bohaterce – Hannah Hodges. Operator kamery stał się również tytułową postacią trillera niemieckiego pisarza Marca Raabego (2017), a także bohaterem lirycznym wiersza Douglasa Dunna *Jestem kamerzystą*:

[...]
 Polityka rozmiękcza wszystko.
 Prawdę znają tylko ofiary prawdy
 Cała reszta to zdjęcia –
 film dokumentalny
 Gdzie giną głodujący i playboye.
 Życie przywdziewa maskę zawodowstwa⁹.

- widz filmowy, kinoman – zawołanym miłośnikiem kina jest na przykład Maksymilian Ogromski – główny bohater powieści młodzieżowej Edmunda Niziurskiego *Osobliwe przypadki Cymeona Maksymalnego* (1990). Widzami filmowymi są również bohaterowie wiersza Juliana Tuwima *Karta z dziejów ludzkości*:

Spotkali się w święto o piątej przed kinem
 Miejscowa idiotka z tutejszym kretynem.

8 J.H. Williams, *Konferencja scenariuszowa*, tłum. K. Piotrowicz, https://www.goldenline.pl/grupy/Literatura_kino_sztuka/ludzie-wiersze-pisza/magia-kina,695020/s/2#13913206 [dostęp: 3.04.2018].

9 D. Dunn, *Jestem kamerzystą*, [w:] idem, *Wyprowadzka z Terry Street*, tłum. P. Sommer, Legnica 1999, s. 63-64.

Tutejsza idiotko! – rzekł kretyn miejscowy –
Czy pragniesz pójść ze mną na film przebojowy?

Miejscowa kretynka odrzekła – Z ochotą,
Albowiem cię kocham, tutejszy idioto.
Więc kretyn miejscowy uśmiechnął się słodko
I poszedł do kina z tutejszą idiotką.

Na miłym macaniu spłynęła godzinka
I była szczęśliwa miejscowa kretynka.
Aż wreszcie szepnęła: – kretynie tutejszy!
Ten film, mam wrażenie, jest coraz nudniejszy.
[...]¹⁰.

Do tego tekstu powstała piosenka wykonywana przez Magdalenę Piotrowską, z muzyką Jerzego Satanowskiego, wcześniej zaś – piosenka pt. *Miejscowa idiotka z tutejszym kretynem*, z muzyką Grzegorza Turnaua i w jego wykonaniu, a także w wykonaniu Marii Magdaleny Kośnik i Kamila Wróblewskiego.

Klasyfikacja z uwagi na miejsce akcji

Posiłkując się tym kryterium, można wskazać utwory, których akcja rozgrywa się:

- na planie filmowym – plan filmowy, gdzie po raz kolejny przenosi się na ekran *Lalkę* Bolesława Prusa, jest miejscem, w którym rozgrywa się akcja np. kryminalnej powieści Darka Foksa *Wielkanoc z tygrysem* (2008).
- w wytwórni filmów – na przykład w podbombajskim zespole wytwórni filmowych osadzona została akcja powieści przedstawiciela Indii w ONZ Shashiego Tharoorą, zatytułowanej *Bollywood* (2004). Powieść ta, nawiązując aluzyjnie do biografii Amitabha Bachhana (filmowego idola, który wszedłszy do świata polityki, doznał goryczy upadku), odsłania korupcję i nepotyzm na szczytach hinduskiej władzy. W fikcyjnej wytwórni Mercury Pictures usytuowana została z kolei fabuła thrilleru komediowego Richarda Asplina *Wesoła trupiarnia Hollywood* (2008).
- w kinie – w budynku kinowym rozgrywa się np. główna część akcji powieści opartej na scenariuszu jednego z najbardziej absurdalnych w dziejach kinematografii filmu Quentina Tarantino *Bękarty wojny*. Oba dzieła – film i książka (2012) – utrzymane w duchu historiografii kreatywnej (a więc pisania historii na nowo) ukazują oddział żydowskiej partyzantki, który – szerząc niesłychany terror i grozę wśród wojsk III Rzeszy – właśnie w budynku kina przygotowuje i przeprowadza skuteczny(!) zamach na Adolfa Hitlera.

10 J. Tuwim, *Karta z dziejów ludzkości*, [w:] idem, *Jarmark rymów*, Warszawa 1958, s. 30-31.

Budynki kinowe złożyły się na „scenerię” wiersza Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego *Małe kina*¹¹.

- w domu aktora/aktorki – na przykład w willi emerytowanego aktora, przekształconej w pensjonat hotelowy, w którym właściciel organizuje terapeutyczne kursy dla rozwodników, usytuowana jest akcja powieści Deborah Moggach *Hotel złamanych serc* (2016).
- w domu reżysera – na przykład dom zdradzanego przez żonę, zapatrzono-ego w siebie reżysera Wita jest jednym z głównych miejsc akcji pisanej w formie kroniki powieści Dody Około-Kułak *Ptaszyna* (2010).
- w budynku telewizji – gmach TVP jest na przykład centralnym miejscem akcji scenariusza i powieści Aleksandra Ścibora-Rylskiego *Człowiek z marmuru*, opublikowanego w 1988 roku. Jak pamiętamy, ich główna bohaterka – Agnieszka (Krystyna Janda) – młoda studentka szkoły filmowej, realizuje film dyplomowy o przodowniku pracy Mateuszu Birkucie (Jerzy Radziwiłowicz), murarzu z Nowej Huty.
- w szkole filmowej – na przykład w szkole dla filmowców toczy się akcja powieści Piotra Wojciechowskiego *Próba listopada* (2006). Jej pierwszoplanowym bohaterem jest uznany reżyser i profesor, który w ramach zajęć z kreatywnego pisania scenariuszy zleca swoim studentom dokończenie wymyślonych przez niego historii, stających się inspiracją dla głębokich opowieści o ludzkim życiu.
- na festiwalu filmowym – na przykład odbywający się w jednym z czarnomorskich kurortów prestiżowy festiwal filmowy, w czasie którego ginie kandydatka do głównej nagrody, a w ślad za nią wiele innych osób, stał się miejscem akcji powieści Aleksandry Marininy, zatytułowanej *Czarna lista* (2010). Z kolei podczas gali wręczenia Nagród Akademii Filmowej umiejscowiona została akcja powieści Amandy Goldberg i Ruthanny Hopper *Gwiazdy i gwiazdki, czyli diabeł na rozdaniu Oscarów* (2008).
- w muzeum filmowym – na przykład w powieści Dariusza Rekosza *Zamach na Muzeum Hansa Klossa* (2010) otwarcie w Katowicach galerii gromadzącej pamiątki związane ze znanym serialem staje się pretekstem do przeprowadzenia mającego na celu zabicie możliwie największej liczby ludzi zamachu terrorystycznego na stolicę Górnego Śląska.

¹¹ K.I. Gałczyński, *Małe kina*, [w:] idem, *Wybór poezji*, BN, seria I, nr 189, oprac. M. Wyka, wyd. 5, Wrocław 1983, s. 172-173.

Klasyfikacja z uwagi na typ tematyki

- ukazujące życie filmowców – do utworów o tej tematyce należy na przykład następujący wiersz Mariny Novitskiej:

* * *
 Zdjęcia, próby
 Światła reflektorów, blask sławy.
 Makijaż, kostium, scenariusz, duple.
 Rola, gra, bryzg emocji.

Bajki, fantazy i mity,
 Melodramaty, serial telewizyjny...
 Wywiady, skandale w prasie,
 Byleby tylko rejting nie spadł.
 [...] ¹².

- ukazujące pracę współtwórców filmów – ten typ utworów reprezentuje na przykład wiersz Juliana Tuwima *Reżyser*. Oto fragment tego utworu:

Nie można was samych zostawić
 Nawet na pół godziny!
 Co to jest? Kto to ustawił? Zabrać! Fatalnie! Żle!
 Mówiłem bardziej na prawo. I wyżej. A to co? Kpiny?
 Ja wam pokażę kpiny,
 Kiedy się jest w atelier!
 Ja wam! ---
 [...] ¹³

- przedstawiające reakcje widzów – tego rodzaju reakcje ukazuje na przykład wiersz Wisławy Szymborskiej *Wyjście z kina*¹⁴ oraz Gałczyńskiego *Koń w kinie*¹⁵.
- obrazujące kulturę filmową – reprezentatywnym przykładem tego rodzaju utworów jest wiersz Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej z tomu *Różowa magia*, opatrzony tytułem *Film amerykański*:

Grają skrzypce, a w skrzypcowy amarant
 wjeżdża cowboy, wspaniały bandyta.
 Mustang rzuca się pod nim jak baran,
 łącząc w skoku wszystkie cztery kopyta.

12 M. Novitska, *** [Киноленты, кинопробы], <http://chto-takoe-lyubov.net/stikhi-o-lyubvi/kollektsii-stikhov/11578-stixi-o-kino-kinematograf> [dostęp: 3.04.2018].

13 J. Tuwim, *Reżyser*, [w:] idem, *Jarmark...*, s. 294-296.

14 W. Szymborska, *Wyjście z kina*, [w:] eadem, *Czarna piosenka*, Kraków 2014.

15 K.I. Gałczyński, *Koń w kinie*, http://www.poetica.art.pl/en/kon_w_kinie-poetica,wierszautora,1194,24.html [dostęp: 3.04.2018].

On się śmieje białą spod sombrera
i z wierzchowcem tańczy jak lajkonik!
Dziś się żyje – jutro się umiera,
ale żyje się: siłą stu koni! [...] ¹⁶.

- charakteryzujące sztukę i technikę filmową – tego rodzaju utworem jest na przykład dedykowany braciom Lumière wiersz Ryszarda Mierzejewskiego *Pierwsze kroki*:

[...]
oczom zdumionych widzów
ukazała się brama fabryki
otworzyła
i tłum robotnic zaludnił nagle
wyczarowany świat
szły wesoło i dumnie poruszały
czarno-białe zdjęcia
nieświadome że wchodzą
w nową epokę
[...] ¹⁷.

- charakteryzujące poszczególne dzieła filmowe – za przykład tego typu utworów możemy uznać wiersz cytowanego tu przed chwilą Ryszarda Mierzejewskiego pt. *Nuda, nic się nie dzieje w filmie polskim*, który mówi o kultowym filmie Marka Piwowskiego *Rejs* ¹⁸.
- charakteryzujące krytykę filmową i cenzurę – do tego rodzaju utworów należy wiersz Ludwika Jerzego Kerna *Proszę przyjąć do wiadomości*. Początkowy fragment tego wiersza brzmi następująco:

Na rodzimą produkcję zwłaszcza bardzo rzadko chodzę do kina,
Ale naprawdę, przysięgam, to nie jest moja wina.
Najczęściej winne są, że nie oglądam jakiegoś obrazu,
Prasa,
Radio
I Telewizja,
Czyli tak zwane środki masowego przekazu.
To one właśnie, one, klnę się na mą duszę,
Tak film mi przybliżają
Jeszcze przed premierą/
Że potem osobiście do kina ja już iść nie muszę [...] ¹⁹.

¹⁶ M. Pawlikowska-Jasnorzewska, *Wybór poezji*, BN, seria I, nr 194, oprac. J. Kwiatkowski, wyd. 3 rozszerz., Wrocław 1972, s. 37-38.

¹⁷ https://www.goldenline.pl/grupy/Literatura_kino_sztuka/ludzie-wiersze-pisza/magia-kina-695020/s/2 [dostęp: 3.04.2018].

¹⁸ https://www.goldenline.pl/grupy/Literatura_kino_sztuka/ludzie-wiersze-pisza/magia-kina-695020/s/3 [dostęp: 3.04.2018].

¹⁹ L.J. Kern, *Proszę przyjąć do wiadomości*, http://www.poetica.art.pl/en/prosze_przyjac_do_wiadomosci-poetica,wierszautora,612,35.html [dostęp: 3.04.2018].

2. E-literatura – to teksty literackie o tematyce filmowej funkcjonujące w internecie, a w tym między innymi:

- e-booki – książki elektroniczne o tematyce filmowej nie zawsze legalnie i nie zawsze profesjonalnie zdigitalizowane są na przykład gromadzone w serwisie internetowym chomikuj.pl. Profesjonalnie opracowane e-booki oferują płatne serwisy w rodzaju ibuk.pl.
- audiobooki – nagrania dźwiękowe książek o tematyce filmowej znaleźć można na przykład w serwisie audio-book.net.pl. Znajdziemy tu między innymi czytany przez Annę Kinder-Kiss audiobook, rejestrujący w formacie MP3 książkę Edmunda Niziurskiego *Niesamowite przypadki Cymeona Maksymalnego*.
- @-poezja – poezja wykorzystująca nowe media (poezja)²⁰, a w szczególności krzyżująca gatunki liryczne ze scenariuszami filmowymi (np. wiersz Jarosława Ślęzaka *The Sun also Rises*, inspirowany powieścią Ernesta Hemingwaya pod takim samym tytułem oraz zrealizowanym na jej podstawie filmem w reżyserii Henry’ego Kinga, a także wiersz Krzysztofa Kuczkowskiego *Noworoczny reality show z kuchni Państwa Em*, nawiązujący do popularnych w telewizji reality show), poezja interaktywna, poezja wizualna, poezja cybernetyczna (np. utwór Romana Bromboszcza *Matrix-Halucynacje*, aluzyjnie przywołujący film Larry’ego i Andy’ego Wachowskich).
- literackie blogi i serwisy internetowe – strony lub zespoły stron internetowych poświęconych literaturze. Zamieszczane są tu niekiedy utwory literackie o tematyce filmowej lub omówienia takich utworów²¹.

3. Formy paraliterackie

- skecze kabaretowe – stanowią humorystyczną formę nawiązań do filmów; z taką formą mamy do czynienia na przykład w skeczu „Kabaretu Imperator”, zatytułowanym *Przebudzenie mocy*.
- wyliczanki dziecięce – rymowane formułki, służące wyznaczaniu w dziecięcej zabawie osoby, która powinna wykonać jakąś czynność w chwili, gdy na nią wypadnie ostatni wyraz wymawianej formułki. Do filmów nawiązują między innymi następujące wyliczanki:

Raz, dwa, trzy, cztery,
Maszeruje Huckleberry,

²⁰ Zob. na ten temat B. Bodzioch-Bryła, *Ars poetica czy @-poetica. O poezji sięgającej po nowe nośniki*, [w:] eadem, G. Pietruszewska-Kobiela, A. Regiewicz, *Literatura – nowe media. Hommo irritus w kulturze literackiej XX i XXI wieku*, Częstochowa 2014, s. 203-320.

²¹ Do takich stron należą m.in: pisze.wiersze.pl, poetyckie-zacisze.pl, wiersze.kobieta.pl, krytycznymokiem.blogspot.com.

Za nim idą Pixi Dixi,
 Co się kąpią w proszku „IXI”,
 A za nimi Misio Yogi,
 Co ma bardzo krótkie nogi,
 A za nimi kot Jinks dyszy,
 Co nie lubi bardzo myszy,
 Raz, dwa, trzy, wychodź TY!²²

Koziółek Matołek, tęga głowa,
 Szedł przez las do Pacanowa,
 Za nim Sindbad z Muminkami
 Podążali rowerami²³.

- powiedzenia i porzekadła – utarte, często powtarzane sformułowania słowne. Wśród nich można wyróżnić sformułowania:
 - zaczerpnięte z filmów, na przykład *Stanąć po jasnej/ciemnej stronie mocy* (*Gwiezdne wojny*); *Niech Moc będzie z tobą* (*Gwiezdne wojny*); *Kopernik była kobietą* (*Seksmisja*); *Sąd sądem, a sprawiedliwość musi być po naszej stronie* (*Sami swoi*).
 - nawiązujące do filmów – na przykład *Jak ci zadam cios Templara, to cię Kildare nie pozbiera* (powiedzenie odwołujące się do nazwisk głównych bohaterów popularnych seriali, tj. bezkompromisowego detektywa z serialu *Święty*, 1962-1969 oraz utalentowanego lekarza z serialu *Doktor Kildare*, 1961-1966).
- dowcipy i anegdoty – te krótkie formy humorystyczne niekiedy nawiązują do filmów, na przykład znana dewiza Forresta Gumpa stała się kanwą takiego oto niewyrafinowanego żartu: *Życie jest jak pudełko czekoladek. Po ślubie wszystkie zżera Twoja żona*.

4. Formy z pogranicza literatury i sztuk plastycznych – do form z pogranicza literatury i sztuk plastycznych zaliczyć można:

- fanziny – niskonakładowe pisemka wydawane przez środowiska subkulturowe z zastosowaniem prostych środków poligraficznych. Gromadzą one tworzone przez fanów filmów lub książek różnego typu materiały związane z ulubionymi dziełami (artykuły, dalsze ciągi fabularne utworów oraz różne formy ilustracyjne, wypowiedzi, recenzje). Taki charakter ma na przykład fanzin *Hellraiser* (z ang. hell – ‘piekło’

²² Zbiory własne autorów – tekst zasłyszany.

²³ *Ibidem*.

- ang. raiser – ‘ten, kto coś stwarza’), nawiązujący do filmu Cleve’a Barkera o takim samym tytule, który w Polsce był wyświetlany pod nazwą *Wysłannik piekieł*²⁴.
- m e m y n a t e m a t f i l m ó w²⁵.
 - k a l e n d a r z e – publikacje, które zawierają oprócz kalendarium także różne formy nawiązań do filmów (a w szczególności cytaty, fotosy filmowe, reprodukcje plakatów) lub prezentują opatrzone datowaniem informacje o wydarzeniach związanych z filmem, na przykład *Star Wars. Kalendarz 2016. Legendarni bohaterowie. Oryginalne cytaty*, AMEET [s. l.], internetowy *Kalendarz Festiwalu Filmowych 2018*²⁶.

5. Teksty utworów muzycznych – kolejnym „obszarem”, na którym problematyka filmowa ulega stematyzowaniu, są szeroko rozumiane teksty dzieł muzycznych. W szczególności „obszarami” tymi są:

- tytuły utworów i albumów muzycznych – wykorzystywanie w utworach muzycznych tytułów zapożyczonych z dzieł filmowych jest dość powszechnym zjawiskiem. Oto na przykład zespół rockowy Organek jest wykonawcą piosenki *Mississippi w ogniu*, której tytuł został zaczerpnięty z kultowego filmu Alana Parkera (1988), a zespół Acapulco ma w swoim repertuarze piosenkę *Sami swoi*, która tytułem nawiązuje do znanej komedii filmowej w reżyserii Sylwestra Chęcińskiego (1967)²⁷. Z kolei zespół Strachy na Lachy opatrzył jeden ze swych albumów tytułem odwołującym się do filmu w reżyserii Leonarda Buczkowskiego *Zakazane piosenki* (1946).
- teksty piosenek traktujące o twórcach filmów – na przykład podmiotem lirycznym, a zarazem jednym z bohaterów tekstu popularnej piosenki kabaretowej Mariana Hemara *Wąsik, ach ten wąsik* jest Charlie Chaplin²⁸.

W wielu wypadkach nazwiska twórców filmowych, będących bohaterami piosenek, wskazane są w tytułach tych piosenek. Z taką sytuacją mamy do czynienia choćby w następujących utworach: Lady Pank – *John Belushi*, Bree Sharp – *David Duchovny*, Franek Kimono (Piotr Fronczewski) – *King Bruce Lee, karate mistrz*, Big Cyc – *Woody Allen, Wita Mina D – Marilyn Monroe*, Dabl Blast – *Bogusław Linda*.

²⁴ Zob. na ten temat: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/44026/flont_tytuly_polskich_zinow_czesc_2_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 3.04.2018].

²⁵ Tego rodzaju memy zostały m.in. zamieszczone na następujących stronach internetowych: <https://andrzejtucholski.pl/2013/9-filmow-memy/> [dostęp: 3.04.2018], <https://kultura.onet.pl/film/wiadomosci/13-scen-z-filmow-kore-staly-sie-memami/04sq6z5#slajd> [dostęp: 3.04.2018].

²⁶ <http://sporwkinie.blogspot.com/2018/01/kalendarz-festiwalu-filmowych-2018.html> [dostęp: 3.04.2018].

²⁷ Nawiasem mówiąc, *Sami swoi* – to także nazwa zespołu muzycznego z Białegostoku.

²⁸ W. Hemar, *Wąsik, ach ten wąsik*, https://staremelodie.pl/piosenka/1083/Ten_wasik_ach_ten_wasik [dostęp: 3.04.2018].

- teksty piosenek traktujące o sztuce filmowej – temat sztuki filmowej został podjęty choćby w tekstach piosenek Mieczysława Fogga – *W małym kinie*, Reni Jusis – *Iluzjon*, czy też zespołu Duran Duran – *Girls On Film*.
- teksty piosenek nawiązujące do sztuki filmowej – luźne nawiązania tematyczne do sztuki filmowej napotkamy na przykład w tekstach następujących utworów: Bolis – *Grasz jak aktorka*, Modà – *Come in un film*, Kontrkultura – *Film*, Mech i Maciej Januszko – *Aktor drugiego planu*.
- teksty piosenek i teledysków traktujące o konkretnych filmach lub wykorzystujące motywy z nich zaczerpnięte – taki charakter mają na przykład teksty następujących utworów muzycznych: Arakain – *Forrest Gump*, X FlowRiders – *Szybcy i wściekli*, Zmaza – *Bond*, Foton Muz – *Seksmisja*, Ozzy – *Dzień świra*, Miejski Sort 2-Firma – *Milczenie owiec*. Szczególnym zjawiskiem w tym kontekście jest teledysk Jennifer Lopez *I'm Glad*, który stanowiąc hołd dla filmu *Flashdance* w reżyserii Adriana Lyne'a (1983), wiernie naśladuje sceny z niego.
- teksty piosenek do filmów – szczególnie głęboki związek łączy filmy z tekstami utworów, które stanowią oprawę muzyczną tych filmów. Znamiennym przykładem tego rodzaju tekstów są słowa piosenek: Wojciecha Młynarskiego *Absolutnie* do serialu *Droga* w reżyserii Sylwestra Chęcińskiego (1973), Seweryna Krajewskiego *Uciekaj moje serce* do serialu *Jan Serce* w reżyserii Radosława Piwowarskiego (1981), Edmunda Fettinga *Ballada o pancernych (Deszcze niespokojne)* do serialu *Cztery pancerni i pies* w reżyserii Konrada Nałęczkiego (1966-1970).
- dedykacje utworów muzycznych – szczególną formą uobecniania się tematyki filmowej w tekstach piosenek są dedykacje muzyczne. Tego rodzaju dedykacją jest na przykład piosenka Wiza Khalifa i Charliego Putha *See You Again* (z filmu *Szybcy i Wściekli 7*) nagrana specjalnie dla zmarłego w wyniku wypadku samochodowego aktora Paula Walkera – odtwórcy czołowych ról w tej serii filmowej.
- teksty samorodnych piosenek dziecięcych i młodzieżowych – popularne serie stają się niekiedy inspiracją dla samorodnej twórczości tekstopisarskiej. Taki los spotkał przykładowo słynny w latach 60. i 70. XX wieku serial *Bonanza*, składający się aż z 430 sześćdziesięciminutowych odcinków. Melodia towarzysząca czołowiec tego filmu, autorstwa Jaya Livingstona i Raya Evansa, stała się motywem muzycznym piosenki *Bonanza*, której słowa brzmiały następująco:

Adam, Adam, trzymaj się!
Trzymaj się, kochanie,
Bo za tobą banda mknie
Mało nóg nie złamie.

Gruby Hoss wali w nos
Johny mu pomaga

Adam też bandę tę,
Bandę tę rozkłada²⁹.

Z kolei na melodii zaczerpniętej z czołówki serialu *Zorro* (1957-1959), emitowanego przez telewizję polską na początku lat 60. i później wielokrotnie powtarzanego, została oparta upowszechniona w latach 70. XX wieku piosenka *Szpada Zorro*, której tekst w jednym z wielu wariantów przedstawiał się następująco:

Dzisiaj „Znak Zorro”, Zorro, Zorro
Emocji będzie sporo, sporo, sporo
Bo w czarnej masce Zorro, Zorro, Zorro
Po nocach mi się śniiiiiii!

Na konia wsiada, wsiada, wsiada
A w rękę błyszczy szpada, szpada, szpada
Pojawia się i znika, znika, znika
Już taki jego loooooo!

Sierżant Garsija, sija, sija
Od Zorra dostał w ryja, w ryja, w ryja
A teraz leży w łóżku, w łóżku, w łóżku
I drapie się po brzuuuuszkuu!³⁰

III. Nawiązania intertekstualne – to, mówiąc najprościej, występujące w tekstach literackich odwołania do wypowiedzi zaczerpniętych z filmów. Można wyodrębnić kilka rodzajów takich odwołań. Są to³¹:

1. **Intekstualizacje** – mniej lub bardziej dokładne przeniesienia prototekstów, jakimi są w naszym wypadku wypowiedzi zaczerpnięte z filmu, do tekstu literackiego. Wśród nich można wyróżnić:
 - cytaty – tj. fragmenty prototekstu dosłownie włączone do tekstu literackiego. Na przykład w ostatniej strofie wiersza *Kołysanka dla Dominiki*, podpisanego pseudonimem „inez”, pojawiają się słynne słowa, które wypowiada Scarlett O’Hara – bohaterka filmu *Przemięło z wiatrem* (1930), należące do najpopularniejszych bon motów w historii kina: „Jutro też będzie dzień”:

²⁹ Zbiory własne autorów – tekst zasłyszany.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Przedstawiając typologię nawiązań intertekstualnych, odwołujemy się do artykułu Henryka Markiewicza pt. *Odmiany intertekstualności*, [w:] idem, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Warszawa 1989.

Zaśnij. Zamilkł już ptaków chór.
 Zaśnij. Śpią dawne echa gór.
 Zaśnij. Świat w mroku rozwił się.
 Jutro też będzie dzień³².

- parafrazy – tj. cytaty niedokładne, niewprowadzające jednak zmiany sensu podstawowego prototekstów. Z taką sytuacją mamy do czynienia z wierszem [*sami swoi*], którego autor podpisał się pseudonimem Rif Notsel:

Kargul chodź do płota
 jak i ja podchodzę
 dość waśni, przepraszam
 daj sąsiedzie pyska³³

[W oryginale: *Kargul, podejdz no do płota! – A na co? – Podejdz – jako i ja podchodzę*]³⁴.

- kontrafaktury – polegają na przeniesieniu większości składników i budowy płaszczyzny językowej prototekstu ze zmianą ich sensu podstawowego. Rodzajem kontrafaktury jest na przykład komiks Tomasza Samojlika *Wiedźmun – Dwie wieże funduszu emerytalnego* (2003).
- montaż – powstają w wyniku niespodziewanego, zaskakującego naruszeniem związków semantycznych, łączenia obcych cytatów i/lub parafraz. Wykorzystuje się je zwłaszcza w skeczach kabaretowych. Formą montażu są na przykład skecz Kabaretu OTTO *Gadułki o filmach*, humoreska Kabaretu Moralnego *Niepokoju Wieśniaki w kinie*.
- kolaże – nazwę tę rezerwujemy na oznaczenie nagromadzenia cytatów lub parafraz cytatów zaczerpniętych z filmów. Tego rodzaju nagromadzenie pojawia się przykładowo w humoresce Stanisława Tyma pt. *Spikerka* oraz w skeczu Kabaretu Altanki pt. *Prezenter*, w których tytułowi bohaterowie, odwołując się do dość stereotypowej konwencji, przedstawiają programy telewizyjne, skonstruowane z przeznaczonych tytułów filmów, seriali oraz audycji telewizyjnych. Teoretycznie wyodrębnić można szczególnie rodzaj kolażu, jakim są *c e n t o n y*, pojmowane tu jako utwory literackie skompilowane w całości z cytatów zaczerpniętych z różnych filmów. Niestety nie udało nam się znaleźć przykładów takich utworów.
- plagiaty – na potrzeby prezentowanego tu artykułu miano to zarezerwujemy na określenie zjawisk polegających na bezprawnym włączeniu do dzieł literackich tekstów scenariuszy lub tekstów zaczerpniętych z filmów. Z tego rodzaju sytuacją mamy do czynienia na przykład w wypadku powieści Gillian Flynn *Zaginiona*

32 <https://www.poema.art.pl/publikacja/130681-kolysanka-dla-dominiki> [dostęp: 3.04.2018].

33 <https://poezja.org/utwor/120663-sami-swoi/> [dostęp: 3.04.2018].

34 A. Mularczyk, *Sami swoi. Opowieść filmowa*, Łódź 1993, rozdz. 32, s. 180.

dziewczyna (*Gone Girl*) (2015, oryg. 2012), która plagituje scenariusz filmowy *Out of the Blue* (2005) autorstwa Leslie Weller, a także w wypadku powieści Yannicka Haenela *Jan Karski* (2010), wobec której wysunięte zostało oskarżenie o bezprawne wykorzystanie dialogów zaczerpniętych z dziewięciopółgodzinnego filmu dokumentalnego Claude'a Lanzmanna *Shoah* (1985). Oskarżenie to pojawiło się niejako w odpowiedzi na zarzuty Haenela, iż Lanzmann zniekształcił wypowiedzi Karskiego poprzez wycięcie fragmentów wywiadu, w których legendarny kurier Polskiego Państwa Podziemnego opowiada o swej misji ratowania Żydów.

2. Formy paratekstualne – to nawiązania do filmów w tekstach towarzyszących tekstowi zasadniczemu. Głównymi jednostkami kompozycyjnymi, w których tego rodzaju nawiązania występują, są:

- wstępy i przedmowy oraz posłowania i epilogi – na przykład Jennifer Lynch wydała powieść *Sekretny dziennik Laury Palmer* (2017), która opatrzona została – jak głosi podtytuł książki – wstępem twórców serialu *Miasteczko Twin Peaks* Davida Lyncha i Marka Frosta. Warto przypomnieć, że serial ukazuje śledztwo prowadzone przez agenta FBI Dale'a Coopera (Kyle MacLachlan) w sprawie morderstwa uczennicy liceum Laury Palmer (Sheryl Lee). Książka Jennifer Lynch jest prequelem serialu, w którym ujawnione zostają tajemnice podwójnego życia tytułowej bohaterki.
- tytuły rozdziałów – na przykład nawiązania do filmu *Gwiezdne wojny* znajdziemy w amatorskich opowiadaniach drukowanych na stronach internetowych. Rozdział 3 (część 2) opowiadania internautki o pseudonimie Withruth *Towarzystwo nastoletnich zółz* został opatrzony tytułem *Ciemna strona mocy*³⁵, natomiast 36 rozdział opowiadania *Long Way Down* autorstwa internautki o pseudonimie Oli Fajna został zatytułowany *Harry, Ron i Draco kontra ciemna strona mocy*³⁶.
- motto – na przykład lubuski pisarz Krzysztof Koziołek opatrzył swą powieść *Święta tajemnica* (2009), której akcja rozgrywa się w Zielonej Górze, mottem zaczerpniętym z filmu zatytułowanego *Kate i Leopold* w reżyserii James Mangold: „Odważni to tacy, którzy realnie rozważywszy następstwa wyzwania, możliwe powodzenie, jak i związane z nim zagrożenie, podejmują je”.

35 <https://www.wattpad.com/489509668-towarzystwo-nastoletnich-zolz-opowiadanie> [dostęp: 3.04.2018].

36 <http://dark-family-dtb.blogspot.com/2014/01/rozdzia-36-harry-ron-i-draco-kontra.html> [dostęp: 3.04.2018].

3. Przekłady – teksty wyrażające w języku docelowym treści zaczerpnięte z prototekstu. Można wyodrębnić dwa rodzaje przekładów:

- intralingwistyczne – czyli przekłady dokonujące się w obrębie jednego języka. Należą do nich m.in. przekłady z języka ogólnego na regionalny, z którymi mamy do czynienia w niepublikowanych scenariuszach filmów z serii *Winnetou* czy kreskówek *Żwirek i Muchomorek* w śląskiej wersji językowej.
- interlingwistyczne – czyli przekłady z jednego języka na inny język etniczny. Należą do nich między innymi liczne przekłady na język polski obcojęzycznych scenariuszy filmowych oraz ich zbeletryzowanych odpowiedników. Reprezentatywny przykład stanowi tu choćby dokonana przez Mirosławę Śląską translacja *Scenariuszy* (1982) Federica Felliniego (*La Strada, Słodkie życie, Osiem i pół, Amarcord*).

4. Transformacje – mianem tym będziemy opatrywać przekształcenia tekstów literackich powstałych na kanwie publikowanych i niepublikowanych scenariuszy filmowych. W ślad za Henrykiem Markiewiczem można wyróżnić dwa podstawowe rodzaje transformacji:

- tematyczne – polegające na wprowadzaniu do tekstów tworzonych na podstawie filmów (scenariuszy filmowych) wszelkiego rodzaju amplifikacji, kondensacji, eliminacji, permutacji oraz modyfikacji zdarzeniowych, postaciowych, czasoprzestrzennych, motywacyjnych, interpretacyjnych, waloryzacyjnych itp. Z takimi transformacjami mamy do czynienia choćby w powieści *Miasto 44* (2014) Marcina Masztalerza, napisanej na podstawie scenariusza filmu Jana Komasy.
- generyczne – polegające na wprowadzaniu do tekstów tworzonych na podstawie filmów (scenariuszy filmowych) różnego rodzaju zmian wewnątrzgatunkowych (np. z opowiadania pierwszoosobowego na trzecioosobowe), gatunkowych (z dramatu na komedię), rodzajowych (np. z powieści na dramat). Efektem tego rodzaju transformacji jest choćby komiks *Janosik (Post)*, cz. 1-3 (2002), opracowany przez Tadeusza Kwiatkowskiego oraz Jerzego Skarżyńskiego na podstawie serialu o tym samym tytule, a także komiks *Kapitan Kloss*, cz. 1-20 [2001-2002], stworzony przez Andrzeja Zbycha i Mieczysława Wiśniewskiego na podstawie serialu *Stawka większa niż życie*.

5. Nawiązania tematyczne

A. Wprowadzanie prototekstowych składników tematycznych (z ich ewentualną modyfikacją). Wplatanie do utworów literackich wątków zaczerpniętych z filmów jest dość częstym zjawiskiem. Niekiedy nawet odwołania do dzieł filmowych stają się osią konstrukcyjną tych utworów. Tak się dzieje na przykład

w powieści Marii Nurowskiej *Moje życie z Marlonem Brando* (1976), której główna bohaterka zaczyna postrzegać swoje życie jako replikę zdarzeń znanych z filmu *Ostatnie tango w Paryżu*.

B. Uzupełnienia fabularne prototekstów – dopisywane do prototekstów ciągu zdarzeniowe. Niekiedy uzupełnienia te realizowane są w ramach fan fiction, tj. tworzonych nieoficjalnie przez fanów filmów lub książek narracji, które odwołują się do zdarzeń i postaci zaczerpniętych z oryginalnych utworów³⁷. Rozważane uzupełnienia przybierają różnorodne formy. Wśród nich wyróżnić można:

- *mid quele* – rodzaj kontynuacji dzieł, które rozgrywają się przynajmniej częściowo równolegle z wydarzeniami z poprzednich części. Na przykład powieść Erica van Lustbadera *Dziedzictwo Bourne'a* (2008) jest *midquelem* wobec filmu *Ultimatum Bourne'a* (*The Bourne Ultimatum*) w reżyserii Paula Greengrassa.
- *side quele/paralla quele* – kontynuacje, których akcja rozgrywa się równocześnie z wydarzeniami części poprzednich, często pokazujące tę samą historię z perspektywy innych postaci. Za *sidequel* można uznać na przykład powieść Jane Austen i Setha Grahame'a-Smitha *Duma i uprzedzenie i zombie* (2010), która w wątki znane z powieści Jane Austen *Duma i uprzedzenie* (1813) oraz nakręconego na podstawie tej powieści przez Joego Writtha filmu o takim samym tytule wplata motywy związane z atakiem zombie.
- *prequele* – kontynuacje dzieł, które przedstawiają wydarzenia sprzed czasu akcji dzieł kontynuowanych. Taki charakter ma na przykład powieść Christie Golden *Warcraft – Durotan* (2016), której podtytuł brzmi *Oficjalny prequel filmu*. Analogiczny status reprezentuje powieść Manuli Kalickiej *Kochaj i tańcz. 20 lat wcześniej* (2009), która jest *prequelem* filmu tanecznego *Kochaj i tańcz* (2009) w reżyserii Bruce'a Parramore'a.
- *rebooty* – kontynuacje danej serii, choć opowiadające zupełnie nową historię. Rebootem jest na przykład komiks Iana Edingtona *Planeta małp: Wojna z ludźmi* (2001), stanowiący kontynuację powieści Pierre'a Boullé'a *Planeta małp* (2014, oryg. 1968) i zrealizowanego na jej podstawie filmu Franklina J. Schaffnera (1968). Reboot stanowi też seria komiksów, zatytułowana *Spider-Man: Homecoming, otwierająca nowy cykl opowieści o Człowieku-Pająku*, znanym z filmu Sama Raimiego (2002). Nawiasem mówiąc, seria, o której tu mowa, sama stała się podstawą filmu Jona Watsa II (2017).

37 Tego typu narracją jest np. opowiadanie podpisującego się pseudonimem [fanthomas] fana znanego serialu telewizyjnego, zatytułowane *Świat według Kiepskich – Srajens fik szyn*, <http://forum.kiepscy.org.pl/scenariusz-srajens-fikszyn-vt7214.htm> [dostęp: 3.04.2018], a także opowiadanie fanki o pseudonimie Pokemonka pt. *Harleen*, stanowiące swego rodzaju kontynuację serialu animowanego *Batman* (1992), <http://forum.vampirciowo.pl/viewtopic.php?f=5&t=928> [dostęp: 3.04.2018].

- remake – jest to pojęcie „czysto” filmowe, ale można by nim opatrzyć powieści lub komiksy będące nowszą wersją starszych dzieł stworzonych na podstawie filmów. W takim sensie za remake można by uznać komiks Sylwaina Runberga i Jose Homsa *Millenium. Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet* (2012), opracowany na podstawie powieści Stiega Larssona (2017, oryg. 2005) i filmu Nielsa Ardena Opleva (2009) pod tym samym tytułem. Komiks ten stanowi odświeżoną wersję *Millenium...*, które nieco wcześniej ukazało się w opracowaniu Denise Miny (2012).
- requele – dzieło, które wraca do wątków z poprzednich części, ale nie jest ani remakiem, ani linearną kontynuacją fabuły poprzednika. Za swego rodzaju literacki requel można uznać opowieść Masashiego Kishimoto i Akiry Higashiyamy *Tajemna historia Kakashiego: Piorun na lodowym niebie* (2016), która nawiązuje do pełnometrażowego filmu animowanego w reżyserii Masahiko Muraty *Więzienie krwi*. Utwór Higashiyamy ukazuje zdarzenia znacznie w szczegółach różniące się od zdarzeń przedstawionych w filmie.
- sequele – druga część dzieła, przedstawiająca dalsze losy poznanych wcześniej bohaterów lub kontynuująca rozpoczęte wątki. Obecnie nazwę tę stosuje się do określania dalszych części. Można jednak spotkać także nazwy threquel, fourquel itp. Sequelem w poszerzonym sensie (lub threequelem – w innej nomenklaturze) jest na przykład powieść Jeffreya Coopera *Koszmar z Elm Street 3: Wojownicy snów* (1991), stanowiąca kontynuację filmu Wesa Cravena *Koszmar z ulicy Wiązów* (1984).
- instalmenty – kontynuacje, opowiadające dalsze ciągi tych samych historii. Reprezentatywnym przykładem instalmentu jest choćby powieść Alexandry Ripley, opatrzona tytułem *Scarlett. Przeminięło z wiatrem – kontynuacja* (2008), przedstawiająca dalsze losy bohaterów bestselleru Margaret Mitchell (1936) i stworzonego na jego podstawie filmu Victora Fleminga (1939).
- interquele – kontynuacje, których akcja rozgrywa się pomiędzy wydarzeniami ukazanymi w dwóch poprzednich częściach danej serii. Interquelem w stosunku do wydanych wcześniej filmów z cyklu *Star Wars* jest np. powieść Roberta Anthony'ego Salvatore'a *Gwiezdne wojny. Część II: Atak Klonów* (2002). Taki sam charakter ma komiks *Firefly* (2005), w którym jego autor – Joss Whedon – przedstawił zdarzenia rozgrywające się między reżyserowanym przez niego serialem telewizyjnym *Firefly* (2002-2003) a stanowiącym kontynuację tego serialu filmem pełnometrażowym *Serenity* (2005).
- re-imaginingi – nowe wersje filmów (scenariuszy), które zmieniają kluczowe elementy fabuły i bohaterów, najczęściej osadzające materiał źródłowy w zupełnie nowych ramach. Za re-imagining cyklu komiksów i serialu telewizyjnego

opowiadającego o żywych trupach można uznać komiks *The Walking Dead: Zejście* (2015). Główni bohaterowie tego komiksu mają takie same nazwiska jak ich serialowi poprzednicy, ale całkowicie odmienną tożsamość i działają w odmiennych warunkach.

- spin-offy – nowe dzieła, które powstają na podstawie już istniejącego, rozwijające wątki poboczne lub losy bohaterów drugoplanowych. Formę spin-off-u stanowi na przykład powieść Caesara Starlinga *SKYNET Armia cieni* (2017), kontynuująca różne wątki filmów Jamesa Camerona *Terminator*.
- crossovery – dzieła, w których łączą się losy bohaterów znanych z dwóch lub więcej różnych produkcji. Tego rodzaju dziełem jest przykładowo powieść Andrzeja Dudzińskiego *Zmierzch bohaterów* (1988), opowiadająca o powojennych losach czterech pancernych oraz kapitana Klossa. Crossoverem jest także komiks Jerzego Ozgi i Zekiego (pseud. Zygmunta Kowala) *Salut Bohaterom* (2002), w którym czołowe sylwetki są inspirowane postaciami znanymi ze *Stawki większej niż życie* (Hans Klotz) oraz *Gwiezdnych wojen* (Lord Herman Wolfram i Imperator).

C. Dzieła, których autorstwo jest przypisywane fikcyjnym postaciom z innych dzieł – z taką sytuacją mamy do czynienia na przykład we wspomnianej tu już powieści Jennifer Lynch *Sekretny dziennik Laury Palmer* (2017), a także w powieści obyczajowej *Kaktus w sercu* (2008), napisanej przez Ewę i Marka Karwan-Jastrzębskich pod pseudonimem Barbara Jasnyk. Autorzy wcieliili się w postać bohaterki wyprodukowanego przez TVN serialu *Teraz albo nigdy!*

6. Ikonizacje – odtworzenia (zobrazowania) znamion, tj. reguł i uwarunkowanych nimi cech, a czasem także składników prototekstu, odmiennych od własnych norm literackich nadawcy tekstu:

- stylizacje – odtworzenia częściowe, niesprzeczne z semantycznym ukierunkowaniem prototekstu; traktowane są one jednak z dystansem, jako przynależne do minionej lub odrębnej kultury literackiej, na przykład komiks Andrzeja Nowakowskiego *Noc sprawiedliwych pięści* (1983) jest konsekwentnie stylizowany na bardzo modne w kulturze Zachodu lat 80. XX wieku filmy kung-fu.
- pastisze – teksty literackie odtwarzające cechy znamienne prototekstu (tj. scenariusza filmowego) z lekkim tylko ich zagęszczeniem i wyjaskrawieniem. Z taką sytuacją mamy do czynienia np. w satyrycznym utworze Anny Mildner zatytułowanym *Dalsze losy Scarlett O'Hara i Rhetta Butlera* (1991), który ukazał się jako dodatek do magazynu „Przyjaciółka”.

- parodie – literackie odtworzenia silnie zgęszczające i wyjaskrawiające właściwości prototekstów (scenariuszy filmowych), powodujące dzięki temu efekt komiczny. Na przykład z parodią książek J.K. Rowling i powstałych na ich podstawie filmów jest powieść Michaela Gerbera pt. *Barry Trotter i bezczelna parodia* (2006), literacką zaś parodią serii książek i filmów o agencji 007 jest powieść autora podpisującego się pseudonimem Pepetela, zatytułowana *Tajny agent Jaime Bunda* (2010).
- konfrontacje – teksty literackie oparte na zasadzie ostentacyjnej opozycji (w sensie szerokim, od paralelizacji do antytetyczności wobec prototekstu, tj. scenariusza filmowego). Za literacki tekst o charakterze konfrontatywnym uznać można np. komiks *Matrix według Śledzia, czyli jak było naprawdę* (2000). Komiks ten ukazuje rzekomo prawdziwy przebieg zdarzeń, o których traktuje filmowy megahit Larry’ego i Andy’ego Wachowskich.
- nawiązania do uogólnień dyskursywnych zawartych w prototekstach (aprobatywne, modyfikujące, polemiczne), np. z aprobatywnym nawiązaniem do przytoczonej już uprzednio dewizy Forresta Gumpa mamy do czynienia w wierszu sygnowanym nazwiskiem Piotr Reguła *Pudełko czekoladek*:

Życie jest jak pudełko czekoladek
 Nigdy nie wiesz na co trafisz
 Czasem bywa gorzkie na zewnątrz
 Ale słodyczą urzeka w środku
 Delikatne z wierzchu
 Ale mocne wewnątrz³⁸.

Zakończenie: najważniejsze jest niewidoczne dla oczu

Omawiane w prezentowanym artykule formy „obecności” filmu w literaturze można usystematyzować w postaci tabeli.

Gdy podejmuje się próbę rozważania, jaki wpływ wywiera sztuka filmowa na funkcjonowanie i rozwój literatury, trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że – jak głosi tytuł prezentowanej obecnie partii rozważań – to, co najważniejsze, jest niewidoczne dla oczu. Otóż wydaje się, że najdobitniejsze piętno, jakie film wywiera na literaturze, zaznacza się nie w tym, że problematyka filmowa jest częstym przedmiotem tematyzacji w dziełach literackich, ani też w tym, że filmy stają się w ich obrębie obiektem różnego typu intertekstualnych nawiązań, lecz w tym, iż rozwój sztuki filmowej wymógł na twórcach literatury istotne zmiany w sposobach kształtowania warsztatu pisarskiego. Otóż film stał się najważniejszym narzędziem popularyzacji dzieł literackich. Często

³⁸ <http://wiersze.kobieta.pl/wiersze/pudelko-czekoladek-94529> [dostęp: 3.04.2018].

FORMY OBECNOŚCI FILMU W LITERATURZE FIKCJONALNEJ		
I. EDYCJE PROTOTEKSTÓW ORAZ ICH PRZEKŁADY INTERMEDIALNE	II. TEKSTY LITERACKIE, PARALITERACKIE I POGRANICZNE O TEMATYCE FILMOWEJ	III. NAWIĄZANIA INTERTEKSTUALNE
1	2	3
<p>I. EDYCJE PROTOTEKSTÓW</p> <ul style="list-style-type: none"> - WERSJE DRUKOWANE A. (RE)EDYCJE EKSPANIZOWANYCH DZIEŁ LITERACKICH WZBÓGACONE: <ul style="list-style-type: none"> • nagraniami filmów na różnych nośnikach (kasetach VHS, płytach DVD) • reprodukcjami plakatów filmowych, fotosami z planów zdjęciowych oraz kadrami filmowymi • ilustracjami odwzorowującymi kadry filmowe B. WYDANIA SCENARIUSZY FILMOWYCH ORAZ ICH ZMODYFIKOWANYCH WERSJI [często ilustrowane fotosami z planów zdjęciowych i kadrami z filmów] <ul style="list-style-type: none"> • scenariusze filmowe • zbeletryzowane scenariusze • zbeletryzowane streszczenia C. ZBIORY AFORYZMÓW, CYTATÓW I MAKSYM ZACZERPNIĘTYCH Z FILMÓW <ul style="list-style-type: none"> • edycje drukowane • edycje internetowe 	<p>II. TEKSTY LITERACKIE, PARALITERACKIE I POGRANICZNE O TEMATYCE FILMOWEJ</p> <p>1. UTWORY BELETRYSTYCZNE</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>PODZIAŁ Z UWAGI NA TYP BOHATERA</i> – utwory, w których pierwszoplanowym bohaterem jest: <ul style="list-style-type: none"> • aktor/aktorka • reżyser • scenarzysta • kamerzysta • kinoman - <i>PODZIAŁ Z UWAGI NA MIEJSCE AKCJI</i> – utwory, których akcja rozgrywa się: <ul style="list-style-type: none"> • na planie filmowym • w wytwórni filmów • w kinie • w domu aktora/aktorki • w domu reżysera • w budynku telewizyjnym • w szkole filmowej • na festiwalu filmowym • w muzeum filmowym 2. E-LITERATURA <ul style="list-style-type: none"> • „Literatura w sieci” • e-booki i audiobooki • @-poezja • literackie blogi i serwisy internetowe 	<p>III. NAWIĄZANIA INTERTEKSTUALNE</p> <p>1. INTEKSTUALIZACJE</p> <ul style="list-style-type: none"> • cytaty • parafrazy • kontrafaktry • montaże • kolaże • centony • plagiaty <p>2. FORMY PARATEKSTUALNE (teksty towarzyszące tekstowi zasadniczemu)</p> <ul style="list-style-type: none"> • tytuły • wstępy i przedmowy • posłowia i epilogi • tytuły rozdziałów • motto <p>3. PRZEKŁADY</p> <ul style="list-style-type: none"> • intralingwistyczne • interlingwistyczne <p>4. TRANSFORMACJE</p> <ul style="list-style-type: none"> • tematyczne • generyczne <p>5. NAWIĄZANIA TEMATYCZNE:</p> <p>A. WPROWADZANIE PROTOTEKSTOWYCH SKŁADNIKÓW TEMATYCZNYCH</p>

1	2	3
<p>2. PRZEKŁADY INTERMEDIALNE</p> <p>A. PRZEKŁADY W RAMACH E-LITERATURY</p> <ul style="list-style-type: none"> • utwory i gry hipertekstowe • teksty hipermedialne <p>B. PRZEKŁADY W RAMACH SZTUK PLASTYCZNYCH</p> <ul style="list-style-type: none"> • komiksy • manga <p>C. SCENARIUSZE GIER KOMPUTEROWYCH I PLANSZOWYCH</p> <p>D. PRZEKŁADY W RAMACH SZTUKI MUZYCZNEJ</p> <ul style="list-style-type: none"> • libretta oper i operetek • libretta musicali 	<p>3. FORMY PARALITERACKIE</p> <ul style="list-style-type: none"> • skecze kabaretowe • wylizanki dziecięce • powiedzenia i porzekadła <ul style="list-style-type: none"> – zaczerpnięte z filmów – nawiązujące do filmów • dowcipy, anegdoty <p>4. FORMY Z POGRANICZA LITERATURY I SZTUK PLASTYCZNYCH</p> <ul style="list-style-type: none"> • fanzyny • memy • kalendarze <p>5. TEKSTY UTWORÓW MUZYCZNYCH</p> <ul style="list-style-type: none"> • tytuły utworów i albumów muzycznych • teksty piosenek traktujące o twórcach filmów • teksty piosenek traktujące o sztuce filmowej • teksty piosenek nawiązujące do sztuki filmowej • teksty piosenek traktujące o konkretnych filmach lub wykorzystujące motywy z nich zaczerpnięte • teksty piosenek do filmów • dedykacje utworów muzycznych • teksty samorodnych piosenek dziecięcych i młodzieżowych 	<p>B. UZUPEŁNIENIA FABULARNE PROTOTEKSTÓW:</p> <ul style="list-style-type: none"> • midquele • sidequele/parallaquele • prequele • rebooty • remaki • requele • sequele • instalmenty • interquele • re-imaginingi • spin-offy • crossovery <p>C. DZIEŁA, KTÓRYCH AUTORSTWO JEST PRZYPISYWANE FIKCYJNYM POSTACIOM Z INNYCH DZIEŁ</p> <p>6. IKONIZACJE</p> <ul style="list-style-type: none"> • stylizacje • pastisze • parodie • konfrontacje • nawiązania do uogólnień dyskursywnych zawartych w prototekstach

dzieje się tak, że nawet wybitne powieści swoją prawdziwą sławę przeżywają dopiero wówczas, gdy zostają zekranizowane. Dopiero też wówczas ich twórcy odnoszą sukces finansowy. Z tego względu pisarze, mając nadzieję na ekranizację swych utworów lub przynajmniej licząc się z taką ewentualnością, a z drugiej strony – uwzględniając przyzwyczajenia odbiorców ukształtowane przez srebrny ekran, naśladują środki wyrazowe typowe dla filmu (szybkie tempo akcji, krótkie repliki w miejsce refleksyjnych monologów, redukcja opisów, uwięźlenie narracji, uwydatnienie techniki „oka kamery”, burzenie chronologii i sekwencyjności zdarzeń itd.). W ten sposób stylistyka filmu przenika literaturę, stopniowo zmieniając jej oblicze.

Bibliografia

- [s.a.], *Zaginiony świat: Jurassic Park. Opowiadanie oparte na scenariuszu filmowym Davida Koeppa i na powieści „Zaginiony świat” Michaela Crichtona*, Kids sp. z o.o., Warszawa [s.d.].
- [s.a], *Bękart wojny*, Tim Film Studio, Universal, 2012.
- Asplin Richard, *Wesoła trupiarnia Hollywood*, tłum. Maciej Nowak, Capricorn-Media Lazar, Warszawa 2008.
- Austen Jane i Grahame-Smith Seth, *Duma i uprzedzenie i zombie*, Wydawnictwo G+J, Warszawa 2010.
- Bielecki Czesław, *Scenarzysta, Świat Książki*, Warszawa 2009.
- Bonansinga Jay, *The Walking Dead: Zejście*, Sine Qua Non, Kraków 2015.
- Boulle Pierre, *Planeta małp*, Amber, Warszawa 2014.
- Broom Isabella, *Moja hiszpańska przygoda*, Amber, Warszawa 2017.
- Cooper Jeffrey, *Koszmar z Elm Street 3: Wojownicy snów*, tłum. M. Spsychalski, Phantom Press, Gdańsk 1991.
- De Shobhaa, *Bollywoodzkie noce*, Wydawnictwo Książnica, Wrocław 2010.
- Dudziński Andrzej, *Zmierzczeni bohaterów*, Bukowy Las, Wrocław 1988.
- Dukaj Jacek, *Starość aksolotla*, Allegro, [s. l.] 2015.
- Dunn Douglas, *Wyprowadzka z Terry Street*, tłum. P. Sommer, Centrum Sztuki, Legnica 1999.
- Edington Ian, *Planeta małp: Wojna z ludźmi*, tłum. T. Kreczmar, Egmont, Warszawa 2001.
- Fellini Federico, *Scenariusze*, tłum. M. Ślaska, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1982.
- Ferrari Allesandro, *Nowa nadzieja: Komiks na podstawie filmu (A New Hope: A Graphic Novel)*, w przekładzie M. Drewnowskiego, Egmont, Warszawa 2017.
- Ferrari Allesandro, *Star Wars – Imperium kontratakuje*, tłum. Z. Grzędowicz, Egmont, Warszawa 2018.
- Ferrari Allesandro, *Star Wars – Mroczne widmo*, tłum. B. Czartoryski, Egmont, Warszawa 2017.
- Ferrari Allesandro, *Star Wars – Nowa Nadzieja*, tłum. M. Drewnowski, Egmont, Warszawa 2017.
- Ferrari Allesandro, *Star Wars – Przebudzenie Mocy*, tłum. B. Czartoryski, Egmont, Warszawa 2017.
- Flynn Gillian, *Zaginiona dziewczyna (Gone Girl)*, tłum. M. Koziej, Burda Książki, Warszawa 2015.
- Foks Dark, *Wielkanoc z tygrysem*, Czarne, Wołowiec 2008.
- Fredro Aleksander, *Zemsta*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2002.
- Frost Mark, Lynch David, [Wstęp do:] Lynch J., *Sekretny dziennik Laury Palmer (The Secret Diary of Laura Palmer)*, tłum. A. Sobolewska, Znak Literanova, Kraków 2017.

- Gałczyński Konstanty Ildenfons, *Wybór poezji*, BN, seria I, nr 189, oprac. M. Wyka, wyd. 5, ZN im. Ossolińskich, Wrocław 1983.
- Gerber Michael, *Barry Trotter i bezczelna parodia*, tłum. P. Braiter-Ziemkiewicz, Mag, Warszawa 2006.
- Goldberg Amanda i Hopper Ruthanna, *Gwiazdy i gwiazdki, czyli diabeł na rozdaniu Oscarów*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.
- Golden Christie, *Warcraft. Oficjalna powieść filmu (Warcraft The Official Movie Novelization)*, tłum. D. Repeczko, Insignis, Kraków 2016.
- Haenel Yannick, *Jan Karski*, tłum. M. Kamińska-Maurugeon, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010.
- Harry Potter. Książka do kolorowania*, pr. zb., tłum. J. Dziubińska, Wydawnictwo Otwarte, Kraków 2015.
- Jagielnicka-Kamieniecka Stefania, *Sobowtór ukochanego*, Ridero, Kraków 2017.
- Janosik (Post), cz. 1-3, oprac. T. Kwiatkowski i J. Skarżyński, Wydawnictwo Post, Kraków 2002.
- Jasnyk Barbara [E. i M. Karwan-Jastrzębscy], *Kaktus w sercu*, W.A.B., Warszawa 2008.
- Kalicka Manula, *Kochaj i tańcz. 20 lat wcześniej*, W.A.B., Warszawa 2009.
- Kishimoto Masashi, Higashiyama Akira, *Tajemna historia Kakashiego: Piorun na lodowym niebie*, tłum. A. Piechowiak, J.P. Fantastica, [s. l.] 2016.
- Kleinbaum Nancy H., *Stowarzyszenie Umarłych Poetów (Dead Poets Society)*, tłum. P. Laskowicz, Rebis, Poznań 2015.
- Koterski Marek, *Dzień świra i inne monologi Adasia Miauczynskiego na jedną lub więcej osób*, Świat Literacki, Warszawa 2002.
- Koziołek Krzysztof, *Święta tajemnica*, Wydawnictwo Kropka, Zielona Góra 2009.
- Kundera Milan, *Dr Havel w dwadzieścia lat później*, [w:] idem, *Śmieszne miłości*, W.A.B., Warszawa 2013.
- Lane Alan, *Famous movie quotes*, Santa Monica Press, 1995.
- Larsson Stieg, *Millenium. Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, tłum. B. Walczak-Larsson, Czarna Owca, Warszawa 2017.
- Lustbader Eric van, *Dziedzictwo Bourne'a*, tłum. J. Kraško, P. Martin, Amber, Warszawa 2008.
- Lynch Jennifer, *Sekretny dziennik Laury Palmer (The Secret Diary of Laura Palmer)*, tłum. A. Sobolewska, Znak Literanova, Kraków 2017.
- Marinina Aleksandra, *Czarna lista*, tłum. A. Stronka, W.A.B., Warszawa 2010.
- Marinina Aleksandra, *Obraz pośmiertny*, tłum. A. Stronka, W.A.B., Warszawa 2014.
- Markiewicz Henryk, *Odmiany intertekstualności*, [w:] idem, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, PWN, Warszawa 1989.
- Martin Paweł, *Gra o tron* (ok. 4000 stron) – spoiler.
- Mastalerz Marcin, *Miasto 44*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Michelangelo Antonioni, *Scenariusze*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1989, Izabelin 2002.
- Mildner Anna, *Dalsze losy Scarlett O'Hara i Rhetta Butlera*, Przyjaciółka, Warszawa 1991.
- Moggach Deborah, *Hotel złamanych serc*, Rebis, Poznań 2016.
- Najlepsze kasztany. Księga cytatów polskiego filmu*, oprac. M. Hendrykowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2014.
- Niziurski Edmund, *Osobliwe przypadki Cymeona Maksymalnego*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1990.
- Nowakowski Andrzej, *Noc sprawiedliwych pięści*, Pomorze, Bydgoszcz 1983.
- Nurowska Maria, *Moje życie z Marlonem Brando*, Czytelnik, Warszawa 1976.
- Okolo-Kulak Doda, *Ptaszyna*, Świat Książki, Warszawa 2010.

- Ozga Jerzy i Zeke [Z. Kowal], *Salut Bohaterom, Bright Minds*, [s. 1] 2002.
- Pawlikowska-Jasnorzewska Maria, *Wybór poezji*, BN, seria I, nr 94, oprac. J. Kwiatkowski, ZN im. Ossolińskich, wyd. 3 rozszerz., Wrocław 1972.
- Pepetela, *Tajny agent Jaime Bunda*, tłum. Z. Stanisławska-Kocińska, Claroscuro, Warszawa 2010.
- Piksel Zdrój, A. Piwowarska i M. Pisarski [2014] – książka hipertekstowa.
- Poświatowska Halina, *Asocjacje z motywem śmierci*, [w:] *Poezje zebrane*, oprac. A. Madyda, wstęp G. Halkiewicz-Sojak, Algo, Toruń 1994.
- Raabe Marc, *Kamerzysta*, tłum. B. Tarnas, V. Grotowicz, Amber, Warszawa 2017.
- Rekosz Dariusz, *Zamach na Muzeum Hansa Klossa*, Wydawnictwo G+J, Warszawa 2010.
- Ripley Alexandra, *Sacharlett. Przeminięło z wiatrem – kontynuacja*, tłum. R. Reszke, Albatros, Warszawa 2008.
- Runberg Sylvain, Homs Jose, *Millenium. Mężczyźni, którzy nienawidzą kobiet*, tłum. M. Mosiewicz-Szrejter, Egmont, Warszawa 2012.
- Salvatore Robert Anthony, *Gwiezdne wojny. Część II: Atak Klonów*, tłum. M. Szymański, Amber, Warszawa 2002.
- Samojlik Tomasz, *Wiedźmun – Dwie wieże funduszu emerytalnego*, *Ares* 2, 2003.
- Sienkiewicz Henryk, *Quo vadis? (powieść ilustrowana kadrami z filmu Jerzego Kawalerowicza Quo vadis?)*, Oficyna Wydawnicza G&P, Poznań 2000.
- Sienkiewicz Henryk, *W pustyni i w puszczy*, Agencja Elipsa, Warszawa 1994.
- Silverstein Jim, *Movie Quotes To Get You Through Life*, Morrisville NC 2007.
- Smith Sean K., *Reel Wisdom: More than 100 Inspirational Quotes for Movie Lovers*, Film Buffs and Cinephiles, Hatherleigh Press, New York 2016.
- Stańczakowa Jadwiga, *Dziennik we dwoje*, Wydawnictwo Warstwy, Wrocław 2015.
- Starling Caesar, *SKYNET Armia cieni*, Psychoskok, Konin 2017.
- Szmagier Krzysztof, *Porucznik Borewicz. 21 opowiadań na motywach scenariuszy serialu „07 zgłoś się”*, t. 1-21, agoy.pl, [s. 1, s.d.].
- Szyborska Wisława, *Czarna piosenka*, Znak, Kraków 2014.
- Ścibor-Rylski Aleksander, *Człowiek z marmuru*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1988.
- Śledziński Michał, *Matrix według Śledzia*, dodatek do „Świata Gier Komputerowych”, [s. 1] 2000.
- Tharoor Shashi, *Bollywood*, tłum. A. Karp, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2004.
- The Lord of the Rings. Trylogia filmowa. Książka do kolorowania*, Wydawnictwo Akurat, [Warszawa] 2016.
- Tuwim Julian, *Jarmark rymów*, Czytelnik, Warszawa 1958.
- Wallace i Gromit – *Kłótwa królika*, tłum. J. Klingofer, Bellona, Warszawa 2006.
- Whedon Joss, *Firefly: Dead or Alive* [2005].
- Wojciechowski Piotr, *Próba listopada*, W.A.B., Warszawa 2006.
- Zbych Andrzej i Wiśniewski Mieczysław, *Kapitan Kloss*, cz. 1-20, Muza S.A., Warszawa 2001-2002.

Źródła internetowe

- <http://chto-takoe-lyubov.net/stikhi-o-lyubvi/kollektsii-stikhov/11578-stixi-o-kino-kinematograf>
- <http://dark-family-dtb.blogspot.com/2014/01/rozdzia-36-harry-ron-i-draco-kontra.html>
- <http://forum.kiepscycy.org.pl/scenariusz-srajens-fikszy-n-vt7214.htm>
- <http://forum.vampirciowo.pl/viewtopic.php?f=5&t=928>
- <http://ha.art.pl/piksel-zdroj>
- <http://niewinni-czarodzieje.pl/gry-tekstowe-czyli-oswajanie-literatury-cyfrowej>

<http://popioldiament.pl>
<http://sporwkinie.blogspot.com/2018/01/kalendarz-festiwalu-filmowych-2018.html>
<http://wiersze.kobieta.pl/wiersze/pudelko-czekoladek-94529>
http://www.poetica.art.pl/en/kon_w_kinie-poetica,wierszautora,1194,24.html
http://www.poetica.art.pl/en/prosze_przyjac_do_wiadomosci-poetica,wierszautora,612,35.html
<http://www.screenplays-online.de>
<https://andrzejtucholski.pl/2013/9-filmow-memy>
<https://filmmakeriq.com/category/quotes/>
<https://kultura.onet.pl/film/wiadomosci/13-scen-z-filmow-kore-staly-sie-memami/04sq6z5#slajd>
https://pl.wikiquote.org/wiki/lista_stu_najlepszych_cytatow_z_filmow_amerykanskich_wedlug_afi <https://filmmakeriq.com/category/quotes/>
<https://poezja.org/utwor/120663-sami-swoi>
https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/44026/flont_tytuly_polskich_zinow_czesc_2_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y
https://staremelodie.pl/piosenka/1083/Ten_wasik_ach_ten_wasik
https://www.goldenline.pl/grupy/Literatura_kino_sztuka/ludzie-wiersze-pisza/magia-kina-695020/s/#213913206
https://www.goldenline.pl/grupy/Literatura_kino_sztuka/ludzie-wiersze-pisza/magia-kina-695020/s/2
https://www.goldenline.pl/grupy/Literatura_kino_sztuka/ludzie-wiersze-pisza/magia-kina-695020/s/3
<https://www.poema.art.pl/publikacja/130681-kolysanka-dla-dominiki>
<https://www.wattpad.com/489509668-towarzystwo-nastoletnich-zolz-opowiadanie>
krytycznymokiem.blogspot.com.reenplays-online.de
www.pisze.wiersze.pl
www.wielkieslowa.pl/film
www.filmweb.pl
www.poetyckie-zacisze.pl

FORMS OF FILM'S PRESENCE IN LITERARY FICTION

Summary: In the discussions of the relationships between film and literature, the influence of the latter on the former is usually accented. The opposite dependences are rarely addressed as they, seemingly, appear to be incidental and of lesser importance. Nonetheless, they create a wide spectrum of diverse phenomena which, however, has not been satisfactorily researched yet. For this reason, in the paper an attempt has been made to register and typologize various forms of intertextual film "presences" in fiction. Three principal types have been isolated:

- I. Publications of proto-texts and intermedia translations – i.e. /re/editions of adapted literary works, publications of movie scripts and also translations of movie scripts into the "languages" of other arts.
- II. Literary texts, para-literary texts and intermediary texts on the film subject area – that is texts in which movie issues are theme-oriented.
- III. Intertextual references.

Keywords: film vs. literature, film issues in literature, intertextuality